

УДК 821.112.2(436)

DOI: 10.31471/2304-7402-2019-3(55)-283-291

**ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОЇ ТА ІНТЕРКУЛЬТУРНОЇ
ПАРАДИГМИ ПРОЗИ ЙОЗЕФА РОТА****Т. П. Монолатій**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра іноземних мов; 76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-61-40; e-mail: kim@pu.if.ua*

У статті досліджено інтерпретацію прозових творів Й. Рота в контексті інтертекстуальності як літературного прийому, детермінованого авторською стратегією, вивчено естетичні проблеми, які стали визначальними для його творчості. Обґрунтовано тезу, що одним із проявів інтеркультурності може бути художнє зображення буття тієї чи іншої суспільної / національної / політичної групи (груп) на межі кількох культурно-національних просторів, їх взаємопереплетіння та взаємовпливів. Так у художньому тексті з'являється додатковий вимір – інтеркультурний складник художнього світу цього тексту. Залучення теорії інтертекстуальності дозволяє інтерпретувати художній текст не тільки в літературознавчих вимірах, а й у широкому колі історіософських, соціокультурних, політологічних інтерпретаційних стратегій для віднаходження в різних видах текстів прихованих кодів міжкультурної взаємодії. Відтак розширення поняття інтертекстуальності на поле міжкультурної взаємодії, взаємовпливу, особливо на пограниччі культур, виводить проблеми інтертекстуального аналізу на рівень інтеркультурності. Такий підхід стає надзвичайно продуктивним, зокрема, при дослідженні творчості тих авторів, чия художня творчість закорінена в різні сфери людського буття, формуючись саме на пограниччі культур, мов, історичних та національних традицій, оскільки між етносами прикордоння проходить постійна взаємодія, яка базується на домінуванні тієї чи іншої групи в певних ділянках життєдіяльності, що зумовлює необхідність підтримання стабільних міжетнічних відносин. Інтертекстуальність у цьому разі можна декларувати як інтеркультурність, виявляючи чимраз нові можливі форми співдії/(спів)існування.

Ключові слова: *інтертекст, інтеркультурний дискурс, наратив, парадигма, модерністський текст, Йозеф Рот.*

Активні дискусії навколо теоретичних проблем інтертекстуальності засвідчують, що концепт інтертекстуальності ґрунтується на уявленні про те, що художній текст містить у собі нескінченне поле цитацій з інших текстів. Методологічним завданням інтертекстуального аналізу є виявлення, інтерпретація запозичень з інших текстів, даючи змогу, таким чином, виявити «історію» постання тексту.

Текст у такій методологічній перспективі стає мережею найрізноманітніших запозичень, які, нашаровуючись у цьому новому тексті, творять нову художню реальність. Хоча цей концепт з'явився у 1960-х роках, інтертекстуальні зв'язки існують у всі епохи культури загалом, і художньої літератури зокрема – починаючи з античності, творів середньовічного письменства й до текстів постмодернізму. Ідею інтертекстуальності концептуально означив, підвів під неї теоретичну основу й систематизував постструктуралізм.

У процесі формування концепт інтертекстуальності набув різних семіотико-семантичних конотацій і теоретичних узагальнень, зокрема через поєднання широкої і вузької концепцій інтертекстуальності (Ю. Крістева та Р. Барт) [5, с. 427; 1, с. 497]. Дійсність у ній вбачається універсумом текстів, а інтертекстуальність є онтологічною характеристикою будь-якого з них. Для представників вузької концепції (М. Ріффатер) інтертекстуальність є співвідношенням вербальних текстів, а її джерелом вважається рецепція читача. Для повного розуміння тексту коди автора і читача повинні бути подібними [4: с. 172]. Синтезована концепція поєднує вузьке та широке трактування концепту інтертекстуальності (Ж. Женетт). Інтертекстуальність у цій парадигмі бачиться як концепція міжтекстових зв'язків [2: с. 250]. Методологічним завданням інтертекстуального аналізу стає, таким чином, виявлення, інтерпретація запозичень з інших текстів. У ширшому розумінні як текст можна розглядати не тільки тексти літератури, а й культуру загалом та її антропологічні, історичні, соціокультурні, аксіологічні прояви, даючи змогу виявляти «історію» постання тексту.

Важливим доповненням методологічної бази інтертекстуального аналізу є й теорія біблійного глокалізму (І. Набитович), який розуміємо як багатоаспектне сприйняття біблійними наративами мистецького втручання, абсорбцію й трансформацію традицій, культури, менталітету того чи іншого народу та постання художніх творів, створених на основі Святого Письма. Щодо взаємин біблійного глокалізму, літературної традиції та інтертекстуальності, то біблійний глокалізм частково охоплює й літературну традицію, й інтертекстуальність, хоча частина конотаційних елементів, на які вказуватиме літературна традиція та інтертекстуальність, не цілком охоплюватиметься семіотико-семантичними та ідейно-естетичними полями біблійного глокалізму. Разом із цим, на відміну від інтертекстуальності, для літературної традиції та біблійного глокалізму важливою є темпоральна складова. Залучення до методологічної бази біблійного глокалізму дозволило розширити розуміння явищ художньої інтерференції в просторі інтекультурної взаємодії та взаємовпливів, дослідити інтертекстуальний потенціал цієї інтекультурної взаємодії у художніх текстах [7, с. 59, с. 73–74].

Оскільки при міжтекстовій взаємодії текст стає елементом широкого інтертекстуального простору, який охоплює не лише літературні твори, а й позалітературні форми висловлювання (при цьому будь-який

текст перебуває в різноманітних «діалогічних» відношеннях з іншими текстами, які заповнюють цей простір, і з різними кодами мови, які репрезентовані у цьому просторі), світ сучасної культури тлумачиться як загальний, всеосяжний інтертекст, а сам текст бачиться одночасно і твором, й інтертекстом. У працях структуралістів починає відстоюватися ідея панмовного характеру мислення, а людська свідомість – ототожнюватися з письмовим текстом як нібито єдиним більш чи менш достовірним способом її фіксації. Згідно з цією тезою, літературу, суспільство, історію і культуру ми пропонуємо розглядати як текст, оскільки поняття інтеркультурності є своєрідним перенесенням ідей інтертекстуальності у простір співдії, накладання й взаємовпливу культур (у першу чергу – на їх пограниччі) [6, с. 46–48].

Залучення теорії інтертекстуальності дозволяє інтерпретувати художній текст не тільки в літературознавчих вимірах, а й у широкому колі історіософських, соціокультурних, політологічних інтерпретаційних стратегій для віднаходження в різних видах текстів прихованих кодів міжкультурної взаємодії. Відтак розширення поняття інтертекстуальності на поле міжкультурної взаємодії, взаємовпливу, особливо на пограниччі культур, виводить проблеми інтертекстуального аналізу на рівень інтеркультурності. Зокрема *помежів'я* стає полікультурним простором, у якому традиційні структури (що виражають усталені культурні традиції в історії повсякденності), етноментальні характеристики культурних гравців переплавляються у тиглі динамічної взаємодії й взаємовпливів, і, внаслідок цього, завжди творять нову полікультурну / інтеркультурну реальність. Ця полікультурна реальність (з усіма найхарактернішими ознаками інтертекстуальності) формується завдяки взаємовпливам, взаємному перемішуванню, зміщенню й накладанню на різних рівнях існування культури-як-тексту, традицій-як-тексту тощо.

Аналіз прози Йозефа Рота 1916–1939 років дозволив провести комплексну інтерпретацію його прозової творчості в контексті інтертекстуальності як особливого літературного прийому. Оскільки ообливістю європейського Модернізму є пошук нових стилістичних, ідейно-естетичних засобів творення художнього світу, таке світовідчуття та спроби світовідображення безпосередньо пов'язані також з інтертекстуальним підходом до художнього освоєння й перенесення в художній простір прозового твору політичних, соціально-економічних, ідеологічних суспільно актуальних і пекучих проблем сьогодення. Така художня синтеза, збудована на інтертекстуальному впливі політичних, економічних, національних реалій та ідей, стає виявом новаторського засвоєння й перетворення здобутків провідних художніх систем, художньо-естетичних явищ попередніх епох. Саме такі прояви інтертекстуальності німецькомовної модерністської літератури як певної авторської стратегії яскраво виражені в Ротовій творчості [10; 11; 13; 3]. Це, зокрема, вказує на безперервний процес взаємодії текстуального та світоглядного матеріалу, який проявляється в худож-

ньому тексті в цитуванні (інколи – самоцитуванні), алюзіях, ремінісценціях, що контрастують за стилем з авторським текстом. Це дозволяє виявити інтертекстуальні зв'язки на рівні «текст у тексті» і «текст між текстами», які вказують на зв'язки прози письменника з ідейно-естетичною парадигмою його часу, літературними течіями і творчістю окремих представників німецької та світової літератури.

Як засвідчує проведений аналіз, важливим для інтертекстуального поля художньої прози Й. Рота стали історичні та суспільні реалії Веймарської Німеччини, оскільки однією з головних мотивацій написання його творів було активне зацікавлення політичними подіями та історичними викликами сучасності, які домінували у суспільних дискусіях повоєнної Німеччини. Безпосереднім їх відображенням була течія «нової об'єктивності» у німецькій літературній традиції 1920-х років. Ця течія стала відображенням своєрідного «модерністського бунту», який прагнув виявити нове усвідомлення сучасного стану – краху ілюзій довоєнної Європи, намагався задекларувати нові історіософські перспективи та прогресивні ідеї, перехід до соціального реалізму тощо. У такому контексті інтертекстуального виміру взаємодії художнього тексту та інших «текстів» – історії, культури, політики, суспільно-громадських інтересів, економічних проблем післявоєнної розрухи Й. Рот надає своїм творам 1930-х років ознак авторського прочитання кризи доби як духовно-естетичної тенденції. Ця кризова тенденція наповнюється міфічним, песимістичним, а почасти й іронічним змістовими маркерами: сучасність постає у критичному порівнянні з «ідеальним світом» минулого, «габсбурзьким міфом», з літературними традиціями попередніх поколінь [14, с. 262, с. 264].

Аналіз письменницького досвіду Й. Рота засвідчує діапазон інтертекстуальних контактів з іншими літературами: німецькою (поезії Й. Гете і Х. Моргенштерна, драматичні твори Е. Толлера та А. Цвейга, проза В. Ратенау, Г. і Т. Маннів), австрійською (проза Ф. Грільпарцера, М. фон Ебнер-Ешенбах, Ф. Верфеля, Р.-М. Рільке, Р. Музіля, Ф. Кафки, Г. Броха, Л. Адріана, драматичні твори Ф. Т. Чокора, К. Крауса), французькою (Г. Флобер, В. Гюго), англійською (Дж. Голсуорсі, Р. Олдінгтон), польською (Б. Шульц, Ю. Вітлін), чеською (Я. Гашек), російською (Ф. Достоевський), а також відчутний імпульс міфологічної та релігійно-містичної єврейської традиції і християнства [6, с. 213, с. 214].

Дослідження інтертекстуальної природи творчості Й. Рота показує, що його тексти відтворюють онтологічні проблеми людського буття, демонструють зіткнення категорій *sacrum* та *profanum*. Ця інтертекстуальна природа великою мірою виявляється й через постійні алюзії, криптоцитати, посилання на «чужі» тексти у творчості письменника та їх авторське осмислення. Більшість інтертекстуальних алюзій, ремінісценцій, тропів у творах Й. Рота ґрунтується на художньому переосмисленні Святого Письма й апокрифічних легенд. Своїми оригінальними трансформаціями біблійних мотивів письменник вносить в їх інтерпретацію нові

акценти, пов'язує їх з актуальними проблемами свого часу. Біблійні префігурації і символи у творах Й. Рота показують світ в універсальних категоріях біблійних вартостей (Йов, Левіатан), а новозавітні мотиви (Антихрист) слугували письменникові для показу Божого милосердя, засад покути і пробачення. Так інтертекстуальні напрямні у творчості письменника набувають особливого художнього поєднання сакрального та профанного в ідіостильовому художньому просторі: тут відбувається міфологізація сучасного авторові життя, а поєднання сучасних подій з біблійними дає змогу творити нову, насичену новими семіотико-семантичними параметрами художню реальність, що надає нарації метафоричного й параболічного характеру. Інтертекстуальний підхід у цьому випадку дає можливість творити й авторську картину світу і, разом з тим, відтворити своєрідність єврейської культури, менталітету, єврейські релігійно-міфологічні домінанти [6, с. 155, с. 156].

Як засвідчує проведений аналіз, інтеркультурна парадигма текстів Й. Рота включає дійсні знання та фікціонізацію, реальність і міфи співіснування етносів галицько-волинського пограниччя, а пізніше – реконструкції біографій «людей без батьківщини», вигнанців, біженців, що показує ментальні проблеми інакшості, втрати центру, діалогу між тотожністю та відмінністю [11, с. 265]. Це виразно демонструють інтертекстуальні перегуки та алюзії мандрів героїв творів письменника з мотивами мандрів, зокрема, й «вічних образів» – таких як Одиссей та Агасфер. І саме таким чином образ мандрівника (волоцюги) у Ротовій прозі екстраполюється на аналогічні мотиви та образи у європейській літературі.

Слід підкреслити, що художня творчість Й. Рота має й ще один інтертекстуальний вимір. Йдеться про безпосередні її перегуки з інтеркультурним простором [10, с. 105]. У художній прозі письменника відбувається свідомо ідеалізація/негативізація етноментальних характеристик мешканців галицько-волинського прикордоння, яка найчастіше ґрунтується на стереотипних міжетнічних уявленнях цього пограниччя, на власному баченні етнопсихології тих чи інших етнічних груп. Такий кроскультурний підхід відіграє вирішальну роль у фікціонізації історичної дійсності у художньому просторі його творів [8, с. 9, с. 12].

Авторське письмо, створене у 1930-ті роки, реанімує Габсбурзьку монархію як ідеальну модель рівноваги національних інтересів. У Ротовій художній прозі виокремлюється виразна авторська типологія міжетнічних взаємовпливів, взаємозалежностей та взаємин на пограниччі – етнічному, культурному, міждержавному. Ці взаємини позначені ідеалістичністю та фікціонізацією [12, с. 93]. Між етнічними спільнотами в художній інтерпретації Й. Рота існує певна дистанція, зумовлена взаємними стереотипами, різномірністю етноментальних характеристик, конфесійної належності та мов. Одночасно міжетнічними групами пограниччя відбувається постійний різномірний та різноплановий контакт. Зображення цих конфліктів/контактів/взаємодії і творить строкату художню картину інтеркультурного взаємовпливу в художньому просторі Ротових текстів.

Ключ до розуміння авторського художнього світу міститься в індивідуальних архетипах біографії письменника. Інтеркультурний вимір творчості Й. Рота був зумовлений спочатку мультикультурним характером його рідного міста (Броди) й регіону (Галичина), а згодом – космополітичним духом європейських столиць, в яких йому довелося жити і працювати (Відень, Берлін, Париж). Саме тому з огляду на постійний контакт з іншомовним середовищем природною ознакою творчості Й. Рота була інтеркультурна компетенція [9, с. 125, с. 127].

В добу Модерну головним інструментом синтезування реального та ірреального модусів художнього зображення стала міфотворча стратегія, яка склалася у річищі тогочасних літератури й мистецтва. У цьому контексті історичний час і локальний простір в літературі ХХ ст. фактично редукуються, втрачають самодостатність, перетворюючись на умовні декорації і символи універсального, а врівноваженість епістем *Свого* і *Чужого* зникає. Найвиразніше редукція епістем Чужого в модерністській літературі з інтенціями до вираження глибинних сутностей людини у співвідношеннях з одичними первнями буття, до містифікації Чужого, а також окреслення важких, сповнених драматичних колізій і трагічних випробувань шляхів до досягнення сенсу буття. Інша показова особливість – поширення у міжвоєнній Європі теорії літературної провінції, популярність якої наприкінці 1920-х, а особливо у 1930-ті роки була наслідком проблематизації окреслених меж і особливостей національних літератур в Європі внаслідок політичних та ідеологічних змін після Першої світової війни. Відтак соціальне тло німецькомовного модернізму детермінувало тугу за недавнім гармонійним світом, об'єктивізувало ідеалізм та іронію у творах творців модерністської літератури [17, с. 104, с. 105].

Оскільки у творенні етнокультурних і національних образів інших народів значна роль належить особистостям – письменникам, публіцистам, вченим, мандрівникам, і будуються вони з індивідуальних і позаіндивідуальних елементів, то власне Ротова рецепція увібрала дійсні знання й пережити, реальність і міфи, правди про, передусім, народи галицько-волинського пограниччя, а пізніше – реконструкції біографій «людей без батьківщини», вигнанців, біженців, що показала ментальні проблеми інакшості, втрати центру, діалогу між тотожністю та відмінністю. Відтак цілком ймовірно, що ключ до розуміння художнього світу письменника знаходиться в індивідуальних архетипах біографії письменника [15, с. 120, с. 123].

Оскільки письменникові довелося жити в різних культурних ареалах, пізнати їх мови, традиції, звичаї, то інтеркультурний дискурс був для нього формою діалогу з «іншими», який реалізовувався через особисті й творчі стосунки. Тому власний досвід, конкретні зарисовки й уявлення Й. Рота, з яких витворювалися узагальнені образи Чужого/Чужих, провокували зіставлення зі Своїм, були потужним імпульсом до його глибшого сприйняття і розуміння, до руйнування усталених понять і стереотипів у сприйнятті Свого. До того ж співвідношення усіх цих еле-

ментів у письменника було зовсім різним, що додатково підтверджує думку, що ці образи були на загал тривкими і переходили від покоління до покоління, іноді еволюціонували. Разом з цим Ротові полюси Свого і Чужого мали сентиментальне, іронічне, комічне і трагічне забарвлення, але майже ніколи не були однозначно негативними чи позитивними внаслідок риторичної природи його текстів [16, с. 20, с. 75, с. 77].

Як бачимо, врахування факторів презумпції відкритості (основа тексту – безкінечні коди та його вихід в інші тексти, коди, знаки) й презумпції інтертекстуальності (міжтекстові стосунки) дозволяє стверджувати про сингулярність – одиничність, винятковість, оригінальність кожного прозового тексту Й. Рота. Той факт, що тексти письменника є вербалізованою репрезентацією світу всіх його персонажів, поданих через дискурс автора, взаємодію Ротових текстів можна прочитати як культурний семіотичний універсум – інтертекстуальність як «текст у тексті» й «текст між текстами». Твори Й. Рота дають змогу продемонструвати, як теорія інтертекстуальності дозволяє перейти від інтерпретації художнього тексту до виявлення на різних рівнях художнього тексту ширших проблем прихованих кодів взаємодії між різними культурами, менталітетами, соціокультурними уявленнями, стереотипами, характеристиками історії (чи мікроісторії) ментальностей та історії повсякденності.

Отже, теорія інтертекстуальності дає можливість розглядати художній текст не тільки у літературознавчих вимірах, а й у дуже широкому колі інтерпретаційних стратегій соціології, культурології, політології – знаходячи в цьому тексті приховані коди міжкультурної взаємодії, соціокультурних орієнтацій, історії ментальностей та історії повсякденності (у їх різних культурних традиціях і культурних взаємовпливах), тобто цілого комплексу наукових проблем і теорії літератури, й культурологічних студій загалом. Особливо продуктивними такі дослідження стають на пограниччі культур, ментальних просторів, ментального картографування цього пограниччя – у ракурсі вивчення інтеркультурних проявів цього помежів'я як інтертекстуального взаємопроникнення на різних рівнях художнього тексту.

Література

1. Барт Р. Текстуальний аналіз «Вальдемара» Е. По. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів, 2002. С. 497–522.
2. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство. Київ, 2008.
3. Затонский Д. Австрийская литература в ХХ столетии. Москва, 1985.
4. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. Львів, 2004.
5. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. Москва, 2000. С. 427–457.

6. Монолатій Т. Поетика повсякденності. Проза Йозефа Рота як інтертекст. Івано-Франківськ, 2015.
7. Набитович І. Біблійний глокалізм у художній літературі versus літературна традиція та інтертекстуальність: назад у майбутнє. Поетика містичного. Чернівці, 2011. С. 59–79.
8. Шьонборн С. Між Львовом і Марселем. Культурна топографія Європи Йозефа Рота. Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота. Львів, 2007. С. 9–22.
9. Bronsen D. (1982). Zum „Erdbeeren“-Fragment. Joseph Roths geplanter Roman über die galizische Heimat. Joseph Roth. Sonderband der Reihe «Text und Kritik». München. S. 122–130 (in Ger.).
10. Böning H. (1968). Joseph Roths „Radetzkymarsch“. Thematik, Struktur, Sprache. München: Wilhelm Fink Verlag (in Ger.).
11. Herwig H. (2002). Intertextualität als Mittel der Assimilations- und Orthodoxiekritik in Joseph Roths „Hiob“. Intertextualität. Zeitschrift für Semiotik, Band 24, Heft 2–3. Berlin. S. 261–277 (in Ger.).
12. Kaszyński S. H. (2006). W cieniu habsburgskich krajobrazów. Trzytności eseju o literaturze austriackiej. Poznań: Ars Nova (in Pol.).
13. Kłanska M. (1997). Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rosta. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. Prace Historyczne, zeszyt. 121. Kraków. S. 475–499 (in Pol.).
14. Magris C. (2000). Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur. Wien: Zsolnay und Deuticke Verlag (in Ger.).
15. Reifowitz I. (2000). Nationalism, Modernity and Multinational Austria in the Works of Joseph Roth. Austria in Literature. Studies in Austrian Literature, Culture and Thought. Riverside, CA: Ariadne Press. P. 120–131.
16. Rosenfeld S. (2001). Understanding Joseph Roth. Columbia University of South Carolina Press.
17. Tonkin K. (2008). Joseph Roth's March into History: From the Early Novels to Radetzkymarsch and Die Kapuzinergruft. Rochester, NY: Camden House.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 16.03.2019 р.
Рекомендована до друку д.ф.н., професором Костусяк Н. М.*

PECULIARITIES OF INTERTEXT AND INTERCULTURE PARADIGM OF JOSEPH ROT PROSE

T. P. Monolatii

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; Foreign Languages
Department; 76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;
tel. +380 (342) 59-61-40; e-mail: kim@pu.if.ua*

The article analyses interpretation of Joseph Roth prose in the context of intertextuality as a literary means. It is determined by the author's strategy

and studied the aesthetic issues that are fundamental to his work. Intertextuality proves a postmodern phenomenon of reinterpretation of classic and new texts, giving them new meanings and establishing parallels with modern literature, which is reflected in an adequate interpretation of their genre and stylistic forms, the interpretation of philosophical concepts, iconic fictional and aesthetic phenomena. So in fiction there is an additional dimension – intercultural component of the artistic world of the text. This theoretical approach is extremely productive, especially in the study of works of those authors; the arts are rooted in different spheres of human existence, formed on the border of their own cultures, languages, historical and national traditions. A good representative of “intercultural” narrative strategy is Joseph Roth. Thus, under conditions of intertextual interaction, the literary work becomes part of a broad intertextual space that covers not only literary, but also outside of literature forms of expression, and any text is in various “dialogical” relations with other texts that fill this space with different language codes that are represented in this space.

Key words: *intertext, intercultural discourse, narrative, paradigm, modernist text, Joseph Roth.*